

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У контексті становлення нових незалежних держав на постюгославському просторі як самостійних суб'єктів міжнародних відносин, особливого значення набуває дослідження досвіду співпраці Югославії з іноземними країнами у галузі культури, освіти, науки тощо. Значний інтерес становить вивчення зв'язків з Україною, з якою югослов'ян поєднує давнє історичне минуле та спільне праслов'янське походження. Зазначені народи впродовж трьох останніх десятиліть будують свої незалежні держави, розвивають контакти з міжнародною спільнотою на засадах євроінтеграції, що привертає взаємну увагу аналітиків і до сучасного, і до минулого досвіду співпраці.

Перша світова війна та її наслідки кардинально змінили подальший історичний розвиток Югославії та України. Завершився складний період для двох країн: український та югославські народи жили в багатонаціональних імперіях – Російській та Австро-Угорській, які, не будучи спроможними запобігти національно-визвольним рухам і революційним настроям, зазнали розпаду.

Геополітичні зміни спричинили нові тенденції розвитку українського та югославських народів. А це, своєю чергою, вплинуло на суспільно-культурні зв'язки між ними, що також актуалізує і тему дослідження. Створення Королівства сербів, хорватів і словенців (Королівство СХС; від 1929 року – Королівство Югославія), боротьба українського народу за власну державу (1917–1921), утвердження більшовицької влади у Наддніпрянській Україні, наслідки Другої світової війни та становлення комуністичного режиму в Югославії, відновлення державної незалежності народів на початку 90-х рр. ХХ ст. унаслідок розпаду Радянського Союзу та Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії (СФРЮ) – це ті визначальні моменти, які дають змогу глибше зрозуміти як можливість залучення і впливу громадськості на розвиток контактів з іншими народами, так і потребу вивчати ці міжнародні контакти, зокрема у сфері реалізації умов співпраці у галузі культури.

Югославсько-українські зв'язки давні й тривалі – від часів формування українського народу та тієї групи південних слов'ян, а саме сербів, хорватів, словенців, македонців і чорногорців, які 1918 року ввійшли до Королівства СХС. Ці зв'язки посилювалися вже у ХVІІІ ст., коли десятки тисяч балканців, рятуючись від переслідування османських і австрійських правителів, переселялися до України. Тоді ж із Закарпаття, а згодом й з інших регіонів України, на спустошені турками території південних слов'ян почали переселятися українці, яких приваблювали вільні землі на Балканах, фінансові обіцянки австрійської влади і, найголовніше, толерантне ставлення до переселенців місцевого населення. Ці чинники зумовили кілька хвиль еміграції українців на етнічні югославські землі.

Таким чином, поява югославських народів на українських землях та формуванням потужної української діаспори на Балканах заклали фундамент багатоаспектних взаємин між народами, зокрема у сфері культури, релігії, політики, економіки і військової справи. Підтримка та розвиток таких взаємин набуває особливої актуальності у наш час, коли Україна окреслила європейський вектор свого розвитку, частина югославських народів уже увійшла до Євросоюзу, а решта із них планує вступити туди ж найближчим часом.

Проблема югославсько-українських зв'язків вже привертала увагу українських дослідників. Значний внесок, зокрема, зробили Ф.Шевченко, В.Євтух, С.Віднянський, В.Даниленко, С.Качараба, В.Козлітін, М.Матювка, О.Павлюченко, В.Піскун, В.Трощинський, С.Шевченко, В.Яровий, які вивчали окремі періоди в історії таких зв'язків чи інші проблем. Пропоноване дослідження доповнює доробок згаданих істориків, порушує маловідомі та ще не вивчені питання югославсько-українських суспільно-культурних зв'язків 1918 – початку 1990-х рр. Важливим також буде не тільки узагальнення, а й введення до наукового обігу нових архівних даних, матеріалів українських та іноземних періодичних видань, анкетних документів, спогадів тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в рамках планової теми Центру дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України «Українсько-польські взаємини в контексті європейської історії: роль історичної спадщини у формуванні сучасних культурних і політичних пріоритетів України і Польщі» (номер державної реєстрації 01074U005411).

Метою дослідження є характеристика і аналіз процесу становлення й розвитку суспільно-культурних зв'язків Югославії та України впродовж 1918–1991 років.

Досягнення цієї мети передбачало розв'язання таких **завдань**:

- з'ясувати стан вивчення проблематики, дослідити джерельну базу та обґрунтувати методологію дослідження;
- вивчити дипломатичну діяльність УНР та ЗУНР у Королівстві СХС, спрямовану на захист інтересів українських емігрантів на Балканах;
- вказати на традиційні та специфічні форми співпраці югославських учених із Науковим товариством імені Шевченка та київськими славістами;
- простежити громадську діяльність українців Югославії у період Другої світової війни;
- проаналізувати політичне підґрунтя, договірну базу, які визначали суть і форми суспільно-культурних зв'язків Югославії та УРСР;
- дати оцінку діяльності югославських та українських громадських інституцій у справі налагодження зв'язків між сторонами у другій половині 40-х – початку 90-х рр. ХХ ст.;

- розкрити особливості співпраці українців Югославії з Українським товариством дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами;
- визначити роль Сербської православної церкви у налагодженні зв'язків між народами Югославії та України у другій половині 40-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.;
- проаналізувати мистецькі, творчі і науково-освітні зв'язки Югославії та України у другій половині 40-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.;
- охарактеризувати суспільно-культурне життя українців Югославії в 1918–1991 рр.;
- окреслити внесок українців Югославії у культурне життя цієї країни в контексті загальної ролі українства у світі.

Об'єкт дисертаційного дослідження – суспільно-політичні процеси в Югославії та Україні, що відбувалися у 1918–1991 роках, на тлі яких здійснювався розвиток суспільно-культурних зв'язків між народами.

Предмет наукового дослідження – становлення форм, зміст і характер суспільно-культурних зв'язків між Югославією та Україною у 1918–1991 роках.

Методологічну основу дисертації складають: принципи – історизму, об'єктивності і системності; підходи – синхронний, міждисциплінарний, структурно-функціональний; методи – аналізу і синтезу, логічний, математичний, періодизації, критичний, історизму, герменевтичний, індуктивно-дедуктивний, порівняльний, описовий. Використання такого методологічного інструментарію зумовлено змістом, різноплановими напрямками суспільно-культурних зв'язків об'єкта дослідження, історично-просторовою тяглістю, особливостями джерел із вказаної проблематики.

Хронологічні межі дисертації охоплюють період від 1918 до 1991 року. Нижня межа – завершення Першої світової війни та утворення Королівства СХС (Югославії). Вибір верхньої межі дослідження мотивований кардинальними геополітичними змінами в житті югославських народів та українців, які супроводжувалися відновленням незалежності їхніх держав. Запропонований період дозволяє прослідкувати еволюцію розвитку суспільно-культурних зв'язків Югославії та України, упродовж якого досліджувані народи входили до держав з різними політичними устроями, які часто між собою ворогували. Унікальності додає Друга світова війна, коли з'являються інші умови для суспільних контактів. Загалом, часові рамки дисертації поєднали визначні етапи історичного розвитку. Попри низку складнощів і перепон, породжених геополітичними змінами, не було втрачено традицію суспільно-культурного спілкування та духовного взаємозбагачення, яке триває поміж народами вже не одне століття.

Робота виходить за вказані хронологічні межі тоді, коли виникає необхідність подати історичне підґрунтя окремих подій чи тенденцій досліджуваного періоду.

Наукова новизна дослідження. Дисертація є комплексним дослідженням суспільно-культурних зв'язків Югославії та України упродовж 1918–1991 років, здійсненим на основі залученої до наукового обігу широкої бази нових архівних документів, матеріалів української й зарубіжної періодики, поточних архівів посольств.

Уперше:

– Доведено, що правлячі політичні режими та створені ними ідеологеми, у реаліях яких перебували протягом досліджуваного періоду український та югославські народи, вплинули на те, що тривалий час не існувало диференціації та виокремлення етнічного фактору в міжнародних контактах цих народів. Як у Югославії, так і в Україні влада свідомо замінювала національні пріоритети на ідеологічно прийнятні – імперські – та намагалася сформувати т.зв. «радянський» чи «югославський» народи.

– Розкрито суть дипломатичної діяльності співробітників УНР і ЗУНР у Королівстві СХС, спрямовану на підтримку державницько-соборних прагнень українців. Доведено, що, незважаючи на жорсткий опір проросійських сил, головні зусилля дипломатів були спрямовані нагуртування інтернованих українських військових, організацію їм матеріальної та моральної підтримки.

– Аргументовано, що у міжвоєнний період, зважаючи на геополітичні зміни, які стосувалися Югославії та України, співпраця у галузі культури з українського боку фактично зводилася до міжнародних контактів членів Наукового товариства імені Шевченка у Львові.

– Показано, що у роки Другої світової війни громадська активність українців Югославії базувалася на реалізації давнього наміру – створення незалежної України. Тому почали організовувати на Балканах українські добровільні частини для боротьби з більшовиками як окупантами України. Український легіон створили при хорватському 369-ому піхотному полку. Однак українських військових використовували лише в інтересах Незалежної Держави Хорватія. Згодом колишні прихильники Українського легіону поступово почали переходити до іншого табору – руху опору, яким керувала Комуністична партія Югославії (КПЮ). Незначна частина українців, розуміючи складність свого становища, бажала залишатися нейтральною. Загалом наприкінці війни стало зрозуміло: головним завданням народів Югославії є боротьба за визволення країни від окупантів.

– Доведено об'єктивний характер принципово різних підходів до організації зовнішньої політики (передусім в галузі культури і науки) в УРСР та СФРЮ. Центральні інституції СРСР повністю контролювали зовнішню політику УРСР, особливо культуру, адже саме через неї реалізовувалися основні принципи комуністичної ідеології та пропаганди. Республіки Югославії мали в цьому питанні значно більше самостійності, а тому саме вони ініціювали укладання нових договорів про мистецькі та наукові проекти. Більшість із цих ініціатив Москва не підтримала, тому

вони не були реалізовані в Україні.

– Сформульовано висновок, що у повоєнний час Сербська православна церква (Сербська ПЦ, СПЦ) переживала значні труднощі розвитку (наростання відцентрових рухів), як і православ'я в Україні у 20–40-і рр. ХХ ст., а тому постійно шукала нові форми співпраці з іншими православними церквами, особливо тими, які мали подібні проблеми. Найпоширенішою формою співпраці з Україною стали візити югославського духовенства та паломників. Значний інтерес духовенства Російської православної церкви (Російська/Руська ПР, РПЦ) та політичного керівництва СРСР до співпраці із СПЦ можна пояснити їх зацікавленням у протидії діяльності створеної на теренах Югославії Російської православної церкви закордонної (РПЦЗ), яка від перших днів свого існування зайняла вкрай ворожу позицію як до РПЦ (аж до проголошення анафем), так і до радянської влади загалом.

– Аргументовано доведено, що гастролі югославських творчих колективів в Україні були, фактично, головною формою мистецьких контактів між народами. Їх інтенсивність визначалася як економічними чинниками (особливостями функціонування ринкової економіки в Югославії), так і цензурно-ідеологічними обмеженнями (аж до зняття концертних номерів) з боку радянських репресивних органів.

– Виявлено і систематизовано дані про основні напрями співпраці у галузі освіти, у пошуку нових форм навчання і виховання молоді. Зокрема зазначено, що критичність та відкритість югославських педагогів сприяли більш диференційованому підходу у відборі учнів для навчання у вищій школі, зменшенню ідеологічного навантаження та впровадженню світових новацій в освітній процес.

– Документально підтверджено, що українці Югославії своєю активною громадською, релігійною та мистецькою діяльністю зробили значний внесок у представлення української культури серед югославських народів. У ХХ ст. були періоди, коли тільки українська діаспора могла знайомити балканських слов'ян із культурою українців. Українсько-югославський діалог у галузі культури формував позитивний імідж України, сприяв збільшенню уваги до її культурної спадщини як в Югославії, так і у світі загалом.

Удосконалено:

– Співпраця югославських та українських громадських інституцій часто усували недоліки роботи відповідних державних установ у налагодженні зв'язків між країнами. В Україні найбільш активним було Товариство дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами (УДТКЗ), проте воно працювало у чітко визначеному радянською владою колі повноважень.

– Наукові зв'язки між югославськими та українськими вченими після Другої світової війни і до 90-х років минулого століття не були регулярними, відтак потенціал обох сторін використано лише частково. С

пільні наукові проекти реалізовували Нові-Садський і Земунський наукові центри та подібні установи Києва, Харкова й Одеси. Наукові розробки також були важливою складовою у співпраці вищих навчальних закладів (ВНЗ) України (Київський, Харківський та Ужгородський університети) та Югославії (університети Загреба, Сараєво, Нові Саду).

Отримали подальший розвиток положення:

– Суспільно-культурні зв'язки між Югославією та Україною після Другої світової війни визначалися виключно домовленостями на державному рівні між СФРЮ та СРСР. Важливість питань розвитку взаємин у галузі культури підкреслює той факт, що вони були обов'язковими у програмі всіх зустрічей та переговорів між офіційними делегаціями/представниками Югославії та України.

– Обсяги і форми наукових контактів між народами Югославії та УРСР диктувалися передусім суспільно-політичними умовами їх розвитку.

– Найбільш значний негативний вплив на розвиток суспільно-культурного життя українців Югославії після Першої світової війни мали російські емігранти, які, опинившись на Балканах, проводили відверту антиукраїнську агітацію, намагалися монополізувати процес отримання благодійної допомоги тощо.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає у тому, що концептуальні положення і висновки дисертації можуть започаткувати низку нових наукових досліджень з історії культури, біографістики тощо. Результати роботи спонукають переосмислити усталені підходи вивчення історії південних і західних слов'ян, історії міжнародних відносин, історії України новітнього часу.

Результати й висновки дисертації можуть бути використані в навчальному процесі вищої школи під час розробки навчально-методичної літератури, спецкурсів, лекцій, семінарських занять із всесвітньої історії, історії південних і західних слов'ян, історії України, історії міжнародних відносин, історії релігії, історії культури, релігієзнавства, культурології, у суспільствознавчих, краєзнавчих студіях. Результати і висновки дисертації можуть бути використані для написання робіт зі всесвітньої історії, історії південних і західних слов'ян, історії України новітнього періоду.

Апробація результатів дисертації. Положення та висновки, які визначили змістове наповнення дослідження, дістали висвітлення та були обговорені під час виступів і дискусій на 2 всеукраїнських й 16 міжнародних наукових конференціях, 5 із яких – за кордоном (Польща, Італія). Зокрема: XIII Міжнародна науково-практична конференція «Україна в умовах європейської інтеграції: проблеми державного будівництва в Україні» (Київ, 2008); Міжнародний конгрес релігієзнавців (Познань, 2008); Міжнародна науково-практична конференція «Стан та перспективи розвитку славістики на початку третього тисячоліття» (Київ, 2009); XIV Міжнародна наукова конференція «Україна в євроінтеграційних процесах» (Київ, 2009); Міжнародна науково-практична конференція

«Релігійні аспекти польсько-українських відносин: історія і сучасність» (Краків, 2009); Міжнародна науково-практична конференція «Україна-Ватикан» (Італія, Рим, 2009); Міжнародна науково-практична конференція «Україна, українці та українськість у історичному постанні та формах культурного досвіду» (Київ, 2009); Міжнародна наукова конференція «Українсько-польські зв'язки» (Краків, 2009); Міжнародна наукова конференція «Українська спільнота: культурно-світоглядні перетворення в історичному досвіді та сьогодні» (Київ, 2010); Всеукраїнська науково-практична конференція «Київ у соціокультурному просторі ХІХ–ХХІ століть: національний та європейський контекст» (Київ, 2011); Міжнародна наукова конференція «Україна між Росією та Європейським Союзом: пошук ідентичності» (Київ, 2011); ХІІ Міжнародна наукова конференція «Релігійний символ як спадщина світової культури» (Закопане, 2011); Міжнародна наукова конференція «Цивілізаційний потенціал українства: теоретичні засади осмислення» (Київ, 2011); ІІІ Міжнародна науково-практична конференція «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин. Пам'яті професора Г.Л. Бондаревського (1920–2003)» (Луганськ, 2012).

Публікації. Результати дисертації відображено у 39 публікаціях. Із них дві монографії та 29 статей, які надруковано у фахових виданнях, визначених переліком Департаменту атестації кадрів Міністерства освіти і науки України, 8 із них – у зарубіжних і наукометричних наукових виданнях.

Обсяг і структура роботи зумовлені її метою та науковими завданнями. Дослідження складається зі вступу, шести розділів, висновків (399 сторінок – основний текст), списку використаних джерел і літератури (122 сторінки, 1256 найменувань). Загальний обсяг дисертації – 521 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, об'єкт, предмет, хронологічні рамки, мету, завдання, методологічні засади та методи дослідження, розкрито наукову новизну і практичну значущість одержаних результатів, а також наводяться відомості про апробацію результатів дисертації, структуру роботи.

У **першому розділі «Стан наукової розробки проблеми та джерельна база дослідження»** подано детальний огляд української та зарубіжної літератури і джерел з теми дослідження.

У підрозділі **1.1. «Історіографія проблеми»** – проаналізовано

науковий доробок учених, які вивчали югославсько-українські зв'язки. Зокрема зазначено, що в українській та зарубіжній історичній науці відсутнє комплексне дослідження проблеми громадської та культурної співпраці югослов'ян з Україною у ХХ ст., а наявна історіографічна база потребує чіткого визначення хронологічних і тематичних рамок, об'єктивної оцінки численних фактів і процесів. Тематично близькі до заявленої проблеми праці можна поділити на кілька категорій: 1) дослідження окремих напрямів взаємин українців та югославських народів у XVIII–XIX ст.; 2) презентація історії української діаспори на югославських землях; 3) публікації про конфесійне життя в Югославії та Україні, в т.ч. висвітлення міжнародної активності Церков цих країн; 4) узагальнені дослідження з історії міжнародних відносин, культурного, суспільно-політичного розвитку України та Югославії; 5) аналіз життя й творчості югославських та українських митців.

Новий погляд на зв'язки Югославії з Україною у своїх дослідженнях започаткував В.Даниленко, який при аналізі науково-технічної співпраці східноєвропейських країн у працях «Сотрудничество СФРЮ со странами – членами СЭВ» (Київ, 1987) та «Україна в міжнародних науково-технічних зв'язках (70–80-і рр.)» (Київ, 1993), довів: контроль адміністративно-бюрократичного апарату СРСР вплинув на те, що оперативність і свобода дій українських вчених у міжнародних зв'язках були вкрай обмеженими. Особливо це стосувалося науковців гуманітарного профілю.

Ідеологічний тиск привів до того, що багато дослідників радянського періоду не критично оцінювали принципи розбудови міжнародної культурної співпраці України – їх праці були заідеологізовані. З іншого боку, гуманітаріям «не радили» цікавитися питаннями, пов'язаними із югославськими народами, оскільки навіть після припинення відкритого політичного конфлікту між Й.Сталіним і Й.Тіто, Югославія перебувала на особливому рахунку в радянських чиновників та політичних діячів. У силу цих обставин, українська радянська історіографія залишила незначну і часто викривлену спадщину з дослідження історії зв'язків Югославії з Україною. Такі тенденції помічено, зокрема, у роботі К.Колосової «Міжнародні культурні зв'язки України» (Київ, 1965). Типовою була ситуація, коли, пишучи про співпрацю вчених СРСР із югославами, дослідники згадують тільки про росіян, ігноруючи існування таких зв'язків із вченими-істориками з УРСР, як це спостерігається у роботі Е.Дудзинської «Международные научные связи советских историков» (Москва, 1978). Недоліком згаданих праць було й те, що в них практично не розкривалося проблемне наповнення чи значення наукових зв'язків українських та югославських учених.

Кардинально змінилася ситуація в історичній науці за роки незалежної України. Утвердження демократичних норм, передусім у виборі тем досліджень, відразу позитивно відобразилося на вивченні різних аспектів історії, міжнародних суспільно-культурних зв'язків югославських

народів. Як справедливо зазначає знаний український історик С.Віднянський у роботі «Новітня історія країн Центрально-Східної Європи у наукових працях співробітників Інституту історії України НАН України» (Київ, 2012), зріс інтерес до вивчення історії країн Центрально-Східної Європи, до яких, окрім інших, відносяться й нові незалежні країни, що виникли на постюгославському просторі. Цей регіон зберігав особливі риси суспільно-політичних, релігійно-етнічних, соціально-економічних та духовно-культурних відносин, котрі відбивалися на всіх проявах соціального життя і менталітеті його народів, вносячи водночас оригінальні елементи у європейську цивілізацію. Історичний регіон «Центрально-Східна Європа» як наукова категорія і сьогодні зберігає свою пізнавальну цінність, стверджує С.Віднянський, і є всі підстави для його самостійного вивчення як особливого регіону формування єдиної європейської цивілізації і може, зокрема, застосовуватися до нових інтерпретацій українського минулого. Підтвердженням цього є вже захищені дисертації, пов'язані з вивченням різних аспектів історії, міжнародних, громадських, політичних та культурних зв'язків югославських народів.

Дослідженням з історії міжнародних відносин, культурного, суспільно-політичного розвитку України та Югославії у ХХ ст. присвячені праці окремих сучасних українських вчених. Вони по-новому оцінюють геополітичні чинники, факти, явища та процеси, які визначали розвиток країн у минулому столітті. Знаковими є праці Л.Зашкільняка «Історія Центрально-Східної Європи» (Львів, 2001) та В.Ярового «Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до ХХ ст.)» (Київ, 2010), які запровадили нове бачення багатьох питань історії південних і західних слов'ян, заклали фундамент сучасної академічно історичної освіти в Україні.

Когорту дослідників, які займалися проблемами культурних взаємин між українським та югославськими народами, доповнюють і закордонні вчені. Вони, як правило, презентують балканський регіон. Так, літературознавець В.Єрчич у своїй праці «О украјинистици уопште узјавши, и њој у Сербја» (Нові Сад, 1993) в хронологічній послідовності показав близькість української та сербської культур і визначив основні завдання україністики в Сербії. Праці югославських учених також присвячені науково-технічній співпраці СФРЮ та Радянського Союзу, де чільне місце відводиться Україні. Так, сербський дослідник С.Благоєвич у роботі «Научни и технички прогрес студије и огледи» (Белград, 1978) аналізує роль наукових досягнень у структурній розбудові держави і зміни взаємозв'язків між країнами, які нині відбуваються.

Окремий блок наукової літератури презентують як вітчизняні, так і закордонні дослідники, які вивчали історію та діяльність української діаспори, у тому числі й у Югославії. Вперше у наукових працях про культурне та громадське життя українців на Балканах почали писати

українські діаспорні дослідники – С.Наріжний, М.Марунчак, М.Мушинка, О.Румянцев та інші. В їхніх працях опрацьовані як спогади активістів, так і дані ЗМІ, зокрема української періодики в Югославії. Велику роботу в цьому напрямі виконали українські науковці – В.Євтух, С.Качараба, В.Козлітін, В.Піскун, В.Трощинський та ін. Українська еміграція в Югославії розглядається ними як спільнота людей, яка, в силу спільної історичної долі, опинилася поза межами своєї Батьківщини. Водночас дослідники відзначають спроби російської еміграції «поглинути» українську частку емігрантів, розчинити її у собі, що викликало жорстку протидію з боку українців. Подібним чином оцінювали життя та діяльність емігрантів на Балканах, які прибували з просторів Російської імперії, і югославські вчені. Хоча ця проблематика стала предметом дослідження в Югославії ще у 20 – 30-ті роки ХХ ст., однак до середини 80-х років ХХ ст. рівень її вивчення був незначним – лише у 90-х роках відбулося кількісне зростання інтересу до вказаної проблеми. Такі сербські дослідники, як М.Сибинович, Н.Маринович, П.Симич, М.Додер, О.Джурич показують концептуально нові підходи до дослідження історії переселенців, хоча характерною особливістю багатьох робіт залишилася проблема не розрізнення українських і російських емігрантів.

У дослідженнях львівського історика С.Качараби, попри багато інших цікавих і важливих питань, значна увага приділена діяльності Української греко-католицької церкви з організації релігійного життя українців Боснії та Герцеговини. Учений в роботі «Душпастирська опіка Греко-католицької церкви над українською еміграцією у Боснії та Герцеговині (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)» (Львів, 2013) аргументовано робить висновок, що греко-католицьке духовенство, незважаючи на складні обставини пастирської діяльності, внесло вагомий вклад в організацію релігійного життя українців Боснії та Герцеговини, сприяючи збереженню національної самобутності українців на Балканах. Ці та інші подібні дослідження істориків в Україні доповнюються публікаціями в періодиці активних діячів української діаспори – С.Бурди, Є.Кулеби, Б.Ліського, Є.Мацях, Р.Мизя та інших, праці яких й донині є першоджерелами при характеристиці громадського та культурного життя української громади Югославії.

Окремий пласт наукової літератури представляють праці, які характеризують міжцерковні відносини в Україні та Югославії. Так, праці українських і зарубіжних дослідників – М.Бессонова, О.Сагана, К.Скурат, Є.Чальцева та ін., допомагають пояснити вплив того чи іншого факту з історії Сербської православної церкви на міжнародну діяльність православного кліру Югославії.

Окрему категорію історичної літератури складають праці, присвячені життю і творчості українських та югославських митців, яким належить провідна роль у творенні культурних контактів народів. Про це писали І.Білодід, Т.Булат, О.Паламарчук, Є.Пащенко, П.Рудяков, С.Шевченко,

сербський дослідник В.Недич та інші. Причому окремі дослідники у цьому контексті виступили безпосередніми учасниками культурних зв'язків та авторами відповідних праць.

Аналіз історіографії дозволяє зробити висновок про існування низки прогалин у висвітленні культурних і громадських зв'язків Югославії та України. Ці проблеми потребують комплексного і деполітизованого підходу до їх вирішення. Особливо при оцінці участі українців у зв'язках з югославськими народами як складової російської чи радянської спільноти, вирішення України як суб'єкта культурного спілкування з Югославією тощо.

У підрозділі 1.2. «Аналіз джерельної бази» зазначається, що джерельну базу дослідження складають документи та матеріали, які загалом можна поділити на три основні групи: документальні, нарративні та візуальні.

Документальні види джерел, класифікуючи їх за змістом, поділено на такі групи: 1) доповідні записки та листування українських наукових, мистецьких й громадських установ з державними інституціями союзного, республіканського і обласного рівнів; 2) листування українських наукових і громадських товариств з дипломатичними службами та югославським державними, громадськими і культурними інституціями; 3) звіти та плани роботи державних інституцій, установ культури, окремих чиновників, функціонерів культури, громадських (в т.ч. релігійних) організацій; 4) протоколи засідань державних комітетів і громадських організацій; 5) спецповідомлення радянських органів держбезпеки; 6) статистичні відомості та інформаційні довідки державних, наукових, мистецьких установ, закладів освіти; 7) особисті документи громадських і культурних діячів України; 8) збірки опублікованих документів.

Наративні джерела поділено на групи: 1) наукова періодика югославських та українських видань; 2) періодичні видання югославських і радянських газет, журналів, мистецьких часописів; 3) епістолярій українців Югославії, громадських і культурних діячів України; 4) спогади і дорожні записки; 5) біографії та автобіографії.

Візуальні джерела з історії громадських і культурних зв'язків Югославії з Україною представлені наступними матеріалами: 1) фотографії; 2) афіші; 3) театральні й концертні програми; 4) кіно- і відеоматеріали.

Усі три групи джерел включають матеріали, які були виявлені лише в архівних фондах. Так, документальні джерела практично повністю представлені архівними матеріалами. Наративні на половину презентовані архівними зібраннями. Що стосується візуальних джерел, то свого часу більшість із них були опубліковані, але нині частина з них втрачена або знищена, і тому доступними залишилися лише ті, що збережені в архівних фондах.

Основну частку емпіричних матеріалів нашого дослідження склали

неопубліковані архівні документи, опрацьовані у 12 архівах України та Російської Федерації (54 фонди, у яких зберігається понад 600 справ з досліджуваної проблематики). Зокрема йдеться про фонди: Центрального державного історичного архіву України у Києві; Центрального державного архіву вищих органів влади й управління України у Києві; Центрального державного архіву громадських об'єднань України у Києві; Центрального архіву зарубіжної україніки у Києві; Інституту рукопису НБУ імені В.І.Вернадського у Києві; Центрального державного історичного архіву України у Львові; Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України; Державного архіву Кіровоградської області у Кіровограді; Галузевого державного архіву Служби безпеки України; Російського державного архіву літератури і мистецтва; Державного архіву Російської Федерації; Архіву зовнішньої політики Російської Федерації.

Югославські видання авторитетних наукових установ і навчальних закладів СФРЮ були досліджені на предмет виявлення статей про українську історію, літературу, етнографію. Для з'ясування рівня наукового інтересу югославських учених до україністики, паралельно вивчено тематику досліджень про інші слов'янські народи у наукових часописах Югославії. З цією метою було проаналізовано видання академій наук і мистецтв югославських республік: Сербської академії наук і мистецтв – «Вісник Сербської академії наук» («Гласник Српска академије наука») і «Щорічник Сербської академії наук» («Годишњак Српска академије наука»); Хорватської академії наук і мистецтв – «Новини Югославської академії наук і мистецтв» («Vijesti Jugoslovenske Akademije Znanosti i Umjetnosti») і «Список публікацій Югославської академії наук» («Popis izdanja Jugoslovenske Akademije»); Словенської академії наук і мистецтв – «Щорічник Словенської Академії наук і мистецтв» («Letopis Slovenske Akademije znanosti in umetnosti»); Македонської академії наук і мистецтв – «Югославський історичний часопис» («Југословенска историски chasopу»); наукове видання Боснії і Герцеговини – «Історичний вісник» («Istorijски Zbornik») та інші.

Аналіз «Хроніки НТШ» – видання Наукового товариства імені Шевченка у Львові дозволяє прослідкувати обсяг і характер співпраці НТШ з югославськими колегами. Вивчення матеріалів радянської та югославської періодики дають також змогу проаналізувати рівень втручання влади та керівної партії у громадські та культурні зв'язки між народами. Багато інформації, яка, однак, потребує критичного аналізу й перевірки, подають югославські («Борба» і «Политика») та радянські («Правда», «Известия») газети, радянські партійні журнали («Коммунист», «Коммунист Украины», «Агитатор»), а також часописи творчих інституцій та спілок (мистецькі часописи «Культура і життя», «Советская культура», «Театр», «Советская музыка»). Візуальні джерела з історії громадських і культурних зв'язків Югославії з Україною представлені фотографіями, концертними і театральними афішами програмами, кіно- і

відеоматеріалами.

Загалом проаналізовані документи і матеріали, що становлять достатньо репрезентативну джерельну базу дослідження, дозволяють виявити глибинні чинники та механізми розгортання зв'язків у сфері культури, релігії, науки, громадського життя югославських народів з Україною за різних суспільно-політичних умов і державотворчих процесів, які мали місце в історії цих народів у ХХ столітті.

Другий розділ – «Теоретико-методологічні засади дослідження» – присвячений характеристиці застосованих у дослідженні принципів науково-історичного дослідження. Базуючись на принципах історизму, об'єктивності та системності, для вирішення поставлених завдань були застосовані наступні методи: порівняльно-історичний, хронологічний, історичної реконструкції, дедуктивний, індуктивний, синтезу, аналізу, критичний, емпіричний, описовий та інші.

У дослідженні для визначення суб'єктів відносин, з одного боку, вживаються терміни «Україна» або «український народ», «українська громада», «українство», з іншого – «югослави», рідше – «югослов'яни». Термін «югослов'яни» є усталеним визначенням, яке використовується українськими істориками В.Павлюченком, В.Яровим, С.Шевченком та ін. Цим терміном послуговуються також зарубіжні славісти Л.Дяк (Хорватія), А.Бажова (Росія), Ч.Радойчич (Сербія). До когорти югослов'ян дослідники відносять ту групу південних слов'ян (сербів, хорватів, словенців, чорногорців, македонців), які проживали на території Югославії. Таким чином, цей термін вказує на територіально-географічну приналежність народів. У нього не вкладається жодного політичного змісту. «Югослави» – термін, який є похідним від назви країни Югославія та уособлював громадян цієї держави.

Беручи до уваги поліетнічний характер заселення як українських, так і югославських земель, у роботі враховано наступне – визначення «Україна», «український народ», «українство», «українська громада» застосовуємо не лише до представників суто українського етносу, а й до представників всіх етносів, які впродовж досліджуваного періоду проживали на українських землях і брали участь у громадських та культурних відносинах з Югославією як українська сторона. В окремих випадках суб'єктами зв'язків з югославського боку також виступали й інші, окрім югославських, народи, які проживали там після 1918 року. У такому разі, при потребі, зазначається їхня етнічна приналежність та внесок у розвиток югославсько-українських взаємин. У розділах, присвячених українській діаспорі, використовується термін «русини». Вважаємо, що таке визначення тотожне терміну «українці», яке в силу історичних обставин на певних територіях збереглося як самобутня самоназва українців.

У контексті розкриття теми головну увагу зосереджено на аналізі контактів югославських народів із населенням Наддніпрянщини

(УСРР/УРСР) та Західної України, що входила до складу Польщі. Саме у цих двох регіонах знаходилися найкрупніші центри української науки, освіти, мистецтва, з якими Югославія налагоджувала культурні й громадські зв'язки. Українці, які опинилися у європейських країнах, виїхали у Північну чи Південну Америку, мали обмежені контакти із Югославією у сферах, які нас цікавили. Відтак ці зв'язки не мали системності, а тому фактично не прослідковуються у ЗМІ, інших джерелах. Це пояснює той факт, що вказане дослідження не передбачало аналіз контактів Югославії з українською діаспорою, окрім як діяльність останньої власне на теренах Югославії.

У третьому розділі «Югославсько-українські дипломатичні та наукові зв'язки у першій половині ХХ ст» подано унікальні й малознані в Україні факти про напрацювання й успіхи українських дипломатів часів УНР і ЗУНР в Королівстві СХС та про розвиток славистики на українських теренах. Зокрема у підрозділі 3.1. «Українські емігранти у Королівстві СХС в дипломатичній діяльності УНР і ЗУНР» йдеться про те, що територія Королівства СХС стала притулком для тисяч українських біженців із т.зв. «білої» еміграції, а також більш ранніх переселенців, які, разом із новоприбулими емігрантами, теж потребували підтримки і захисту країни свого походження. Зважаючи на це, керівництво УНР і ЗУНР вимушене було розбудовувати дипломатичні представництва у Королівстві СХС і, слід зазначити, здобуло на цьому ґрунті політичні дивіденди.

У 1920 р. значно збільшилася кількість українців на Балканах. Ще дві хвилі біженців додалися після розгрому армій Денікіна та Врангеля. Крім того, сотні українських сімей, отримавши інформацію про доброзичливе ставлення до «руських емігрантів» у Югославії, переїхало туди з Туреччини, Болгарії і Румунії. Більшість біженців були військові. Для дипломатичних місій УНР і ЗУНР виокремити із загального потоку емігрантів українців було надто складним процесом – останні найчастіше реєструвалися як «руськіє». Самі ж біженці, і навіть працівники МЗС УНР, вважали, що проблеми українства спричинені відсутністю організації емігрантського життя українців. Все це дезорганізувало еміграцію, відволікало інтелектуальні сили на дискусії щодо «правильного розуміння українського питання». Окрім того, на заваді налагодженню політичної співпраці югославської держави з УНР стояли проросійські настрої, які домінували у сербській політичній еліті. Але хорватська, словенська, македонська частини провладного представництва Королівства були налаштовані на визнання УНР та співпраці з нею.

Перелом у сприйнятті югославами українців як нації, яка прагне мати незалежну державу, стався саме завдяки діяльності дипломатів УНР і ЗУНР, які започаткували гуртування інтернаціональних українських військових – для них організувалася матеріальна та моральна підтримка, було налагоджено зв'язки з українцями, які переселилися на югославські землі ще у довоєнні часи.

У підрозділі 3.2. «Співпраця югославських учених з Науковим товариством імені Шевченка» – йдеться про особливості наукових та громадських зв'язків югославських учених із львівськими науковцями. Аналіз джерел показав, що співпраця між югославськими вченими та НТШ, яка тривала у першій третині ХХ ст., розвивалася у кількох напрямках і, попри низку геополітичних перепон, дозволила не перервати існуючих давніх зв'язків наукових еліт. Зроблено висновок, що найактивнішими у контактах з українцями були вчені Сербської Королівської академії наук і мистецтв та Югославської академії наук і мистецтв у Загребі. Найрезультативнішими сферами співпраці були обмін літературою, виконання спільних наукових проектів, зустрічі на міжнародних форумах. Через матеріальні нестатки, труднощі у роки війни та повоєнну нестабільність, чимало спільних проектів українських та югославських учених не було реалізовано. Проте той обсяг роботи, яку спільно організували югослов'янські вчені та НТШ, духовно збагачувала усіх, а сам факт співпраці розширював міжнародний авторитет наукових інституцій, в яких працювали вчені.

Підрозділ 3.3. «Славістика в радянській Україні та діяльність А.І.Степовича з налагодження наукових зв'язків з ученими Югославії» присвячений малодослідженій сторінці історії української науки – розвитку української славістики у 30-ті роки минулого століття. З приходом радянської влади ще деякий час в окремих університетах Україні вдавалося втримати хоч якийсь рівень вивчення та дослідження мов, історії, традицій окремих слов'янських народів. Найкрупнішим осередком славістики у 1918–1930-ті рр. залишався Київський університет, викладачі якого продовжували традиції славістичних викладів і досліджень, що сягали 30-х років ХІХ ст.

Відомими славістами тієї пори були професори та викладачі: М.Драй-Хмара, В.Іконников, С.Лук'яненко, С.Маслов, Є.Рихлік, М.Туницький, Т.Флоринський та ін. Зі встановленням більшовицької влади в Україні лише окремі вчені Києва, ризикуючи своєю кар'єрою та свободою, прагнули зберегти попередні напрацювання зі слов'янознавства та підтримували контакти з колегами, у тому числі з югославськими ученими. Найяскравішим прикладом у цьому аспекті є постать професора Київського університету А.Степовича (Дудка-Степович). Як співробітник Всеукраїнської академії наук, А.Степович публікував рецензії та бібліографічні огляди югославських науковців та літераторів. Відгуки київського славіста у ті часи залишалися чи не єдиним джерелом, з якого в Україні можна було дізнатися про наукові здобутки у славістиці Югославії чи інших слов'янських країн. Зі смертю ученого (1935 р.) українська наука фактично на кілька десятиліть втратила славістичну школу. Започатковані наукові традиції були брутально перервані радянською тоталітарною системою, яка знищувала всі напрацювання попередників, в обмін пропонуючи лише пропагандистські штампи комуністичної ідеології.

У підрозділі 3.4. «Громадська діяльність українців Югославії у роки Другої світової війни» розкрито особливості використання активної громадянської позиції югославських українців різними військово-політичними силами, присутніми тоді в Югославії. Адже упродовж війни спостерігалася постійна зміна мети, заради якої представники української діаспори проявляли громадську активність, вступали у політичну й збройну боротьбу. Так, у 1941–1942 рр. академічна молодь українського походження розгорнули агітацію за відродження незалежної України. З цією метою при війську Незалежної Держави Хорватія було створено Український легіон. Проте ці наміри були нівельовані німецьким командуванням, яке відмовилося посилати легіон на Східний фронт. Тому колишні прихильники Українського легіону поступово почали переходити до югославського руху опору, яким курувала КПЮ. Частина ж українців і русинів, враховуючи неоднозначність ситуації, яка складалася, зайняли нейтралітет. Але таких було не багато. Загалом воєнні дії Другої світової показали, що головним завданням народів Югославії розумілася боротьба за визволення країни від нацистських окупантів.

Четвертий розділ – «Діяльність державних і громадських інституцій у налагодженні суспільно-культурних зв'язків між Югославією та Україною (1945 – 1991 рр.)» – репрезентує ту частину дослідження, в якій розкрито політичні підвалини та договірну основу становлення культурних і громадських контактів між Югославією та Україною у 40–80-ті роки ХХ ст.

У підрозділі 4.1. «Формування нормативно-правової бази співробітництва Югославії та УРСР у сфері культури» наголошується, що югославська сторона протягом усього зазначеного періоду намагалася налагодити відносини з Україною в усіх можливих галузях. Причому елементи ринкової економіки, які успішно вкорінювалися в югославському суспільстві, були визначальними при налагодженні співпраці. Українаж, де домінували принципи плановості й відповідності союзним директивам, вимушена була дотримуватися цих норм і в налагодженні культурної співпраці з Югославією. Відтак перші моделі співробітництва сформовано лише наприкінці 50-х років ХХ ст. – після смерті Й.Сталіна.

Співпраця у сфері культури між СРСР і ФНРЮ здійснювалися на основі річних планів культурної і наукової співпраці (перший підписаний у грудні 1960 р.), а також додаткових угод з окремих напрямків. Ці документи уклалися на підставі ст.5 «Конвенції про культурну співпрацю між СРСР і ФНРЮ» (1956 р.) та договору «Про співробітництво в галузі інформації» (1956 р.). Співпраця охоплювала освіту, науку, культуру і мистецтво, виробничу діяльність, друк, радіо і телебачення, спорт. Плани співпраці передбачали формування фінансових регламентів, якими визначалися умови витрат. Ці фінансові зобов'язання були мінімальними – за розміром матеріальних витрат вони втричі поступалися від подібних угод з іншими країнами соцтабору. Специфікою співпраці було й те, що з

югославського боку до неї долучалися не лише столиці республік СФРЮ, але й провінційні міста (Пула, Нові Сад, Дубровник), а також самостійно співпрацювали з Україною і окремі республіки – Македонія, Чорногорія, Боснія і Герцеговина.

Особливо активізувалися культурні зв'язки Югославії та України у 70-ті роки ХХ ст. Значне розширення спілкування українців із представниками СФРЮ актуалізувало потребу перегляду договірної бази співпраці. Ініціаторами цієї ідеї стали хорватські урядовці – вони перші уклали окремий договір (1977 р.) між Хорватською республікою та Україною, оскільки їх не влаштовувало посередництво Москви та Белграда, яке стримувало і темпи, і обсяги співробітництва. На основі Міжурядової двосторонньої угоди про економічну, науково-технічну і культурну співпрацю на 1978–1980 роки, згодом були сформовані Програми культурної співпраці між СФРЮ та СРСР на наступні роки, які вже враховували побажання республік.

За майже тридцять років співпраці у сфері культури між республіками було досягнуто чимало домовленостей, що стали показниками активізації міжнародної діяльності країн. Ця співпраця інколи (особливо зі сторони УРСР) розглядалася як засіб пропагування цінностей своєї системи, ідеології. З іншого боку, всі форми співпраці у сфері культури та громадські зв'язки показали: попри не завжди сприятливу державну політику, український та югославські народи зуміли зберегти інтерес один до одного, ділилися культурними надбаннями, спільно вирішували проблеми (духовні й матеріальні), які виникали у ході співробітництва.

Аналіз джерел дає підстави стверджувати, що досягнуті у повоєнні роки співробітництва у сфері культури між Україною та Югославією домовленості найчастіше виконувалися понад план – цьому сприяло спільне слов'янське коріння, яке спонукало до взаємозацікавленості у контактах. Загалом українські та югославські творчі спільноти, попри всі негативні чинники, повноцінно використовували існуючу договірну базу для реалізації своїх потреб у культурному спілкуванні. Стримуючу роль у розгортанні культурних контактів з югослов'янами відіграли певна ідеологічна закритість українських творчих колективів щодо зарубіжжя і їх мізерні матеріальні можливості.

У підрозділі 4.2. *«Зусилля югославської та української громадськості у розгортанні суспільних зв'язків між країнами»* аналізується той масив роботи, який був проведений югославською та українською громадськістю у контексті розгортання суспільних контактів між країнами. З настанням хрущовської відлиги інтерес до України в Югославії невпинно зростав. В УРСР, окрім службових, активно прибували громадські делегації та групи туристів. До таких груп підбирали спеціалістів тієї чи іншої сфери виробництва, журналістів та науковців. Українська ж громадськість рідше мала можливість відвідувати Югославію. Лише у 70-ті роки ХХ ст.

поширилася традиція поїздок спеціалізованих туристичних українських груп до Югославії, до яких набирали людей однієї спеціальності, як правило, кращих працівників, і відправляли на 7–10 днів їх власним коштом за кордон, у тому числі до СФРЮ. Офіційною метою поїздок був обмін професійним досвідом і зміцнення дружніх та виробничих зв'язків між українськими та югославськими спеціалістами. Фактично ж радянське керівництво завдяки таким поїздкам прагнуло показати політичні та соціально-економічні переваги СРСР перед СФРЮ. Для цього проводили спеціальну підготовку, ідеологічно налаштовували на потрібні враження від закордонної поїздки.

Отже, упродовж другої пол. 40-х – поч. 80-х рр. ХХ ст. громадськість України та СФРЮ розвивала співпрацю в тих рамках і сферах, що були визначені керівництвом насамперед Радянського Союзу. Зв'язки здійснювали як офіційні громадські організації, на зразок Українського товариства культурних зв'язків з закордоном чи Югославської Ліги борців за мир, так і тимчасово сформовані громадські групи, спеціально створені для поїздок за кордон.

У підрозділі 4.3. *«Вплив Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами на розвиток культурної співпраці з Югославією»* показано зусилля, які були докладені Українським товариством дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами (УТДКЗ) у налагодженні громадських і культурних зв'язків з Югославією. Погоджуючись з ініціативою української культурної еліти щодо створення згаданого Товариства, керівництво СРСР отримало зручний важіль впливу на процеси культурного обміну між українськими та югославськими організаціями (у 70-х роках ХХ ст. Югославія була зарахована до країн народної демократії) та розглядало сферу культури як канал пропаганди за кордоном «досягнень радянського народу», популяризацію рішень з'їздів КПРС. З іншого боку, УТДКЗ отримало офіційний дозвіл на організацію контактів українців з іноземними митцями та культурними інституціями, що значно спростило цей процес. Окрім цього, УТДКЗ також відіграло важливу роль у налагодженні зв'язків з українською діаспорою в Югославії, незважаючи на несхвалення такої праці з боку радянських партійних органів та державних інституцій. Проте УТДКЗ трактувало зв'язки з українцями у СФРЮ не як контакти з діаспорою, а як встановлення співпраці з іноземними культурними установами. Цей напрям діяльності Товариства в нормативних документах визначався як його функція.

Розвиток співпраці був особливо помітним в 70-ті – на поч. 80-х років ХХ ст., що було пов'язано з покращенням «політичного клімату», який існував у відносинах між СФРЮ та СРСР. УТДКЗ залишалося практично єдиною офіційною організацією, якій дозволялося займатися налагодженням культурної співпраці із зарубіжжям. Тому усі заходи, організовані Товариством, об'єктивно зміцнювали міжнародний авторитет України. Таким чином, від часу закінчення Другої світової війни і до

розпаду СРСР, лише УТДКЗ як громадська організація мала офіційний дозвіл на ведення культурної співпраці з українцями Югославії. Завдяки старанням її активістів до українців СФРЮ надсилалися різноманітні матеріали, які частково задовольняли потреби діаспори у сфері культури.

У підрозділі 4.4. *«Роль Сербської православної церкви у формуванні контактів між українським та югославськими народами»* зазначено, що міжцерковні відносини завжди були важливою формою співпраці між народами у сфері культури. Залежно від геополітичних обставин, ці відносини мають ту чи іншу спрямованість, насиченість, змістовність тощо. Специфікою українсько-югославських відносин було те, що у часи політичного протистояння між двома політичними лідерами (Й.Тіто і Й. Сталіна) саме православна Церква ставала одним із небагатьох каналів спілкування народів, вирішення нагальних питань у сфері культури, науки тощо. Політичне керівництво обох республік, насамперед для демонстрації наявності свободи совісті, дозволяло православному кліру та віруючим розвивати міжнародну співпрацю у релігійній сфері. Українські православні (а в той час в УРСР була зареєстрована більша частина православних парафій Руської ПЦ) стали активними учасниками таких контактів.

У післявоєнний час Сербська ПЦ переживала значні труднощі, подібні до тих, що існували на теренах України у 20–40-ві роки ХХ ст. Йдеться про автокефальні рухи і намагання македонців отримати автокефальний статус для своєї Церкви (Македонські церковно-народні собори 1945, 1958 та 1967 років). Постійно існували у ХХ ст. і самостійницькі тенденції у чорногорців, які до 1918 р. мали автокефальну православну церкву. В обох випадках політичні рухи Македонії та Чорногорії активно підтримували (і підтримують) автокефальні настрої віруючих. Це робить боротьбу Сербської ПЦ за свою цілісність надзвичайно складною.

Окрім югославів, значний інтерес до спільних контактів мали і представники не лише ієрархії Руської ПЦ, але й політичне керівництво СРСР. Адже архієрейський собор Російської ПЦ в еміграції у 1921 р. у м.Стремські Карловци створив Російську ПЦ Закордонну, яка об'єднала всі єпархії Російської ПЦ поза межами СРСР. Ця Церква з перших днів свого існування зайняла вкрай опозиційну позицію як до Російської/Руської ПЦ (і навіть проголошувала анафему її лідерам), так і до радянської влади в цілому. Це пояснює ту увагу, яку приділялив РПЦ, а також у радянських державних органах всіх рівнів до делегацій із Югославії.

Однією із найпоширеніших форм співпраці стали візити югославських кліриків та паломників в Україну. Особливістю цих контактів було те, що українці, як релігійні туристи, майже не виїжджали за кордон, а переважно приймали (під жорстким контролем спецслужб) у себе офіційні церковні делегації з Балкан. Вагомою додатковою можливістю для співпраці православних кліриків обох країн були

міжнародні форуми та інші зібрання.

У п'ятому розділі «Мистецькі та науково-освітні зв'язки як важлива складова югославсько-українських відносин (1945 – 1991 рр.)» охарактеризовано найбільш масштабну сторону співпраці у сфері культур и, що включає в себе різноманітні форми мистецького життя та науково-освітні зв'язки.

У підрозділі 5.1. *«Візити творчих колективів як одна із форм мистецької співпраці»* максимально широко відображена панорама взаємних візитів митців обох країн, які відбулися після закінчення Другої світової війни. Зокрема зазначено, що презентацію музики, хореографії, театральної творчості сторони здійснювали двома шляхами – через наукові праці, переклади, підготовлені українськими та югослов'янськими дослідниками, та з допомогою виступів професійних колективів і виконавців з України та Балкан.

З часу становлення Федеративної Народної Республіки Югославії (ФНРЮ у 1963 р. перейменовано на СФРЮ) мистецтво стало для її керівництва важливим політичним проектом. У період протистояння з СРСР Югославія почала підтримувати авангардні напрями мистецтва з метою створити собі імідж нетипової східноєвропейської держави – ліберальної, відкритої й прогресивної. З цією ж метою фінансування закладів культури відбувалося із держбюджету, що довело ефективність у часи повоєнного відновлення країни. Кількість закладів культури зросла вдвічі, а із запровадження у ФНРЮ принципу розподілу доходів відповідно до результатів праці (госпрозрахунок) значно покращилася якість їх роботи

Українські ж митці мали значно більше перешкод (матеріального та політичного характеру) і самостійно не могли вирішувати питання своїх міжнародних гастролей. Крім того, влада УРСР ставила перед ними політичні завдання – популяризувати цінності радянського способу життя. Відтак гастрольна політика югославських та українських артистів відрізнялася, як відрізнялося і їх наповнення: югослави презентували переважно модерне чи авангардне мистецтво, а українці – класику та фольклор.

Загалом, динаміка та зміст співпраці у сфері культури між Югославією та УРСР визначалися наступними чинниками: по-перше, зв'язки у сфері культури перебували у прямій залежності від зовнішньої політики (відносин СРСР–СФРЮ); по-друге, сплески громадських і національних рухів у республіках СФРЮ супроводжувалися ростом інтересу до культурних надбань українців, інтенсифікували згадану співпрацю; по-третє, обсяг контактів перебував у прямій залежності від соціально-економічних можливостей країн.

У другій пол. ХХ ст. югославські артисти були у числі лідерів концертної діяльності в Україні. Кількість їхніх виступів домінувала над виступами інших закордонних гостей і досягла піку у 70-х роках (третина

концертів всіх іноземних виконавців). Політична ж закритість радянської України призвела до того, що її творчі колективи були мало знані в Югославії, а тому югославські народи, попри мовну, релігійну, історичну близькість, мало що знали про українське мистецтво, та й про Україну загалом.

У підрозділі 5.2. «Розвиток зв'язків у галузі радіомовлення, телебачення та кінематографа» йдеться про співпрацю між югославськими та українськими представниками радіо, кіно та телебачення у другій пол. ХХ ст. Зазначені сфери культури виконувати переважно інформаційні та агітаційно-пропагандистські функції, спрямовані на ідеологічне виховання громадян. Задоволення культурних потреб населення країн завдяки творам мистецтва, запропонованим тим чи іншим органом ЗМІ, було їх супровідною функцією, а допуск до напрацювань митців контролювався цензурою. Ідеологічний контроль перешкоджав налагодженню контактів працівників українського радіо із представниками української діаспори. Прохання останніх щодо необхідності допомоги матеріалами залишалися без відповіді – на це не було дозволу як від спецслужб, так і від ідеологічних партійних відділів.

Особливістю Югославії як соціалістичної країни з елементами ринкової економіки було те, що радіо, кіно й телебачення не перебували на повному держзабезпеченні, а частіше працювали на засадах самоокупності. Це змушувало враховувати елементи економічної доцільності та стимулювало ту діяльність, яка була б прибутковою. В Україні фінансовий інтерес був практично відсутній, що спричиняло і мало наслідком бідність матеріально-технічної бази українських радіо, кіно й телебачення та повну залежність від держзамовлень.

Найактивнішу співпрацю з Україною у сфері радіо-, теле- та кіноіндустрії розвивали Хорватія та Сербія. Значно рідше – інші югославські республіки. Зазначимо, що навіть ті незначні напрацювання, здійснені українськими та югославськими працівниками радіо, телебачення й кінематографії, значно збагатили культурні надбання сторін, забезпечили культурно-мистецьке спілкування у нових на той час напрямках культури. Особливо цінною така співпраця була для українців, які жили в закритій державі, і будь-який контакт з іноземцями надзвичайно цінувався.

У підрозділі 5.3. «Основні напрями наукових контактів» зазначається, що після Другої світової війни і до кінця 80-х років ХХ ст. розвиток науки в Югославії та Україні базувався на подібних принципах та мав спільні ознаки. Основними осередками наукових досліджень в обох республіках були інститути, лабораторії чи центри у складі академій наук, при вищих навчальних закладах чи господарських підприємствах. У Югославії їх нараховувалося близько 850. Найбільші наукові центри входили до складу академій наук і мистецтв, які працювали в кожній республіці та автономних краях СФРЮ. Було створено (1960 р.) спільний орган – Раду Академій наук і мистецтв, яка координувала діяльність

академії, здійснювала міжнародну наукову співпрацю.

Проте фінансування розвитку науки в Україні та СФРЮ, хоча й досягло 1,5% національного валового продукту (НВП), проте у порівнянні з «капіталістичними» країнами Європи (4–7%) чи США (10%) було недостатнім, і згодом породило негативні тенденції не лише у розвитку перспективних напрямів науки, але й часто унеможливило спілкування між науковцями. Важливим стримуючим фактором був також тотальний контроль ідеологічних та силових структур над видами та напрямками наукових досліджень. Наприклад, за весь радянський період в Україні захистили п'ять кандидатських дисертацій з історії югослов'ян, а за перші 15 років незалежності – понад 30, п'ять з яких – докторські роботи.

Загалом, співпраця між югославськими та українськими вченими після Другої світової війни і до 90-х років минулого століття існувала в різних напрямках наукового дослідження, проте ці зв'язки не були регулярними і потенціал обох сторін використовувався лише частково. Більших результатів було досягнуто у сфері сільськогосподарських наук електрозварювання, проблем матеріалознавства і надтвердих металів, а також у сфері обмінів викладачами та студентами ВНЗ. Югославія була готова розвивати значно ширшу співпрацю з науковими інституціями України, про що її представники неодноразово заявляли. Та закритість науково-дослідних установ УРСР, обмежений вихід на світову арену змушував СФРЮ скорочувати плани співпраці з українцями. У більшості випадків живе спілкування між вченими замінювалося ознайомленням з успіхами один одного через наукову літературу.

У підрозділі 5.4. *«Співпраця югославських та українських освітян»* доведено, що спілкування між югославськими та українськими освітянами у другій пол. ХХ ст. не мало систематичного характеру. Проте усі зустрічі та візити, які відбулися у ці роки між освітянами, демонстрували зацікавлення й прагнення сторін до співпраці. Контакти розвивалися в багатьох сферах освітнього процесу – від дошкільного виховання до науково-дослідних інститутів. Причому югослави намагалися розширити тематику зв'язків, запровадити регулярний обмін учнівськими та студентськими групами тощо, однак ці ініціативи часто зустрічали пасивність української сторони.

Югославські освітяни відрізнялися від українських колег більшою відкритістю та критичністю в оцінках діяльності освітніх установ, що часто насторожувало українських педагогів, вихованих у традиції ідеологічної визначеності та всеохвалювання. Домінування західних методів роботи в освіті, надання переваги національним творам мистецтва та ігнорування радянськими, творчі підходи у педагогічній діяльності, які декларувалися югославськими колегами, викликали певне несприйняття у колег із радянської України, призвели протягом 70-х років до обмеження зв'язків із СФРЮ в освітній сфері. Надалі співробітництво у цій галузі не повернулося до тих обсягів, які практикувалися в 50–60-ті рр. ХХ ст.

Розділ шостий – «Культурне життя української діаспори в Югославії у контексті представлення українства у світі» – присвячений специфіці проживання українців на теренах колишньої Югославії, які почали переселятися з прикарпатських сіл і селищ вже з першої пол. XVIII ст.

У підрозділі 6.1. *«Становлення суспільно-культурного життя українців на югославських землях (1918–1930 рр.)»* йдеться про чинники формування місцевої української діаспори, під впливом яких і формувалися особливості громадського і культурного життя українців. Зазначається, що переселення людей з України до земель югослов'ян відбувалося кількома хвилями (середина XVIII ст., злам XIX–XX століть), у результаті чого утворювалися аграрні колонії українців, які, порівняно з місцевим населенням, володіли передовими методами обробітку землі, принесли з собою не відомі тут культури, унікальний досвід садівництва, городництва і бджільництва тощо.

Трудовий характер еміграції визначив і базові особливості громадського, культурного й релігійного життя українців Югославії – воно оформилося і функціонувало з усіма національними ознаками. Попри тиск інших меншин, українці зуміли виокремитися з маси інших переселенців і чітко позиціювали себе окремим народом. Їм вдалося створити низку громадських товариств як нових, так і філій тих, що вже працювали в Україні (напр., «Просвіта»). Ці організації стали осередками культурного життя українців у Югославії, оберегами їх звичаїв, традицій і мистецтва, а також довгий час чи не єдиним інформаційним джерелом для югославської спільноти про українську культуру. Діалог, який налагодився між українцями і югослов'янськими народами завдяки спілкуванню в культурній сфері, формував позитивний імідж української діаспори в Югославії.

Популяризація української культури, громадська діяльність на югослов'янських землях мала і політичні наслідки. В Югославії лише після розгортання активної суспільної діяльності українців їх почали сприймати як окремий народ, який прагне відновити свою державність, зберегти свою мову, духовність тощо. Тоді ж в урядовців Югославського королівства почала формуватися прихильна позиція до так званого «українського питання», про яке вони раніше або не чули, або не розуміли його суті.

У підрозділі 6.2. *«Розвиток суспільно-культурних інституцій українців (1945–1970 рр.)»* зазначається, що після Другої світової війни українців, разом з іншими народами Югославії, у результаті розбудови народної демократії під керівництвом комуністичної партії, поставлено у нові умови, в яких вони вимушені були задовольняти свої національні та культурні потреби. Культура потрапила під жорсткий ідеологічний тиск нового суспільно-політичного устрою. Було скасовано діяльність українських культурно-освітніх організацій, де провідну роль відіграло духовенство, або тих, члени яких під час війни контактували з окупантами.

Одночасно у селах відкривали хати-читальні, проте вони практично не мали книг українською мовою.

Упродовж другої половини 40-х і до 70-х рр. ХХ ст. у Боснії і Герцеговині працювало шість культурно-мистецьких товариств. Важливим и заходами із задоволення культурних потреб української діаспори і презентації її національного мистецтва були чисельні фестивалі зі статусом «міжетнічні», Дні української культури, семінари української молоді, огляд и творчості українських культурно-мистецьких товариств «Червона калина» тощо.

Найінтенсивнішою з часу Другої світової війни і до 80-х років ХХ ст. була діяльність українських товариств у Боснії і Герцеговині. Проте вже наприкінці 70-х років ХХ ст. їхня активність згасла, а то й зовсім зникла. Причиною цього стали: міграційні та урбанізаційні процеси; землетрус у Боснії 1969 р., що змусив українців до міграції; закритість радянської України і не отримання звідти кадрової та матеріальної допомоги. Загалом досягнення українців Боснії на ниві розвитку рідної культури були меншими, аніж могли б сформуватися у разі співпраці з Україною.

У підрозділі 6.3. «Суспільно-культурна діяльність українців в Югославії у 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.» показані кардинальні зміни, які відбулися у житті українців Югославії із активізацією демократичних процесів. З'явилися кращі умови для створення національних товариств, вивчення української мови, діяльності драмгуртків, танцювальних та музичних груп. Були запроваджені нові форми спілкування та навчання дітей – літні школи україністики, які організовувалися в Україні за кошти українських спонсорів. Важливим стало створення Товариств української мови, літератури і культури, Союзу русинів і українців Югославії (1990 р.), Сербсько-українського товариства та інших організацій.

Громадсько-політична діяльність української діаспори у 80-х рр. ХХ ст. у Сербії була найактивнішою, і це незважаючи на суспільно-економічну кризу й воєнні конфлікти, які тут існували. Цьому сприяли як проголошення незалежності України, так і виникнення низки незалежних республік на просторах колишньої югославської федерації. Активісти-українці отримали можливість налагодити тісні контакти як з представниками діаспор в інших європейських республіках, так і з українськими інституціями. З іншого боку, найпотужнішим чинником, що стримував активність українців, були внутрішні проблеми в їх громадах, насамперед – відношення до т.зв. «русинського» питання.

Серед усіх республік найуспішнішою була культурно-мистецька та громадська діяльність українців Хорватії – місцева влада проводила сприятливу політику із задоволення потреб національних меншин, в т.ч. й допомагала вирішувати соціальні проблеми. Відсутність необхідних матеріальних заощаджень і людських ресурсів не дозволили проводити у Боснії і Герцеговині (БіГ), Македонії і Словенії такі ж масові культурно-мистецькі заходи, які організовувалися, наприклад, у Сербії чи Хорватії.

У підрозділі 6.4. «*Специфіка становлення і розвиток українських релігійних інституцій в Югославії (1918–1991 рр.)*» показано, що релігійна свідомість і віра українських переселенців була настільки міцною, що Церква стала для них не лише релігійною, але й культурно-просвітницькою інституцією. Майже всі переселенці походили з греко-католицьких регіонів України, а відтак вони залишалися вірянами Української греко-католицької церкви. Лише невелика частка місцевих українців були прихожанами православних чи інших Церков. Для українців греко-католицька віра мала своєрідну національну зорієнтованість. Релігійні обряди були тісно переплетені з національно-культурними традиціями, і тому Церква виховувала не тільки релігійну, але й національну свідомість українців.

У розбудові церковно-релігійного життя українців в Югославії упродовж першої третини ХХ ст. варто відзначити присутність політичних методів діяльності. Клірики як православної, так і Української греко-католицької Церков інколи вдавалися до відверто політичних методів боротьби за прихожан, часто нехтуючи духовними важелями впливу. Проте вже після Другої світової війни релігійне життя українців в Югославії стало менш активним. Причиною цього стали як наслідки війни та міжетнічних конфліктів початку 90-х рр. ХХ ст. (українські парафії зазнали людських та матеріальних втрат), так і гоніннями на віруючих у часи побудова соціалізму. До внутрішніх чинників занепаду релігійного життя українців слід віднести т.зв. «русинське питання».

Таким чином, діяльність українських релігійних інституцій у аналізованій період мала значні складнощі. Проте більшість проблем було подолано: побудовано і відбудовано храми, відкрито нові парафії, організовано культурно-просвітницьку діяльність при церквах. Клірики самовіддано працювали у парафіях, обслуговуючи по декілька населених пунктів. Така їх діяльність знаходила підтримку української громади, оскільки йшлося про збереження не лише релігійної, але й національної ідентичності.

У **висновках** подано основні підсумки дослідження, узагальнено отримані результати та розроблено рекомендації стосовно можливості використання його результатів.

1. Югославсько-українські суспільно-культурні зв'язки почали формуватися задовго до офіційного проголошення Королівства СХС у 1918 р. Без врахування цього фактору і характеру таких відносин (а йдеться про політичну обумовленість уваги Російської імперії до югослов'ян) не можна зрозуміти багато важливих фактів із життя югославських народів, перш за все їх москвофільство, яке існує й донині. Москвофільські настрої югослов'ян проявилися під час спроб українських дипломатів УНР і ЗУНР захистити інтереси українців. Тодішні владні структури асоціювали українців та їх культуру із росіянами та російською культурою. Незважаючи на це, дипломатична місія УНР і ЗУНР у складних матеріальних і політичних умовах за дуже короткий термін змогла

організувати об'єктивне інформування югославської громадськості про сучасний стан та досягнення української державності, її історичне минуле.

2. У міжвоєнний період зміст і характер співпраці між Югославією та Україною визначалися передусім політичними й економічними чинниками. Зокрема йдеться про входження значної території України до складу Польської республіки, Чехословаччини, Румунії та Угорщини, а Наддніпрянської України – до СРСР. Такий геополітичний розподіл українських земель сформував два основних осередки (радянський і західноукраїнський), з якими по-різному розвивали свою співпрацю югославські народи (у той час – Королівство СХС). Коли керівництво УСРР згорнуло будь-які контакти із югославськими народами, то польський уряд зайняв нейтральну позицію – він не сприяв цим зв'язкам, але й не чинив спеціальних перепон. У цих умовах НТШ у Львові не лише продовжувало підтримувати налагоджені зв'язки з югослов'янами (вченими Сербської Королівської академії науки мистецтв та Югославської академії наук і мистецтв у Загребі), але й встановлювало нові контакти, зокрема із науковцями Любляни та Сараєво.

3. Суспільно-культурна діяльність українців Югославії у роки Другої світової війни визначалася кількома чинниками. По-перше, намірами українців використати напад Німеччини на СРСР для реалізації заповітної мрії – відродження незалежної та соборної України. По-друге, українців прагнули використати у своїх інтересах різні політичні сили Югославії. Непослідовна позиція тодішньої Німеччини щодо українських проблем призвела до зростання кількості антифашистів серед українців Югославії. Боротьбу з окупантами українці активно розгорнули культурно-просвітницькими методами (друк антифашистських листівок, брошур, організація читачьких гуртків, постановки аматорських театрів, діяльність неформального товариства «Зелені листівки», яке об'єднало українських дітей підліткового віку тощо). Загалом українці, як й інші народи Югославії, стали активними учасниками руху опору за визволення країни від нацистів.

4. Дозвіл керівництва СРСР на відновлення зв'язків із Югославією після Другої світової війни переслідував політичні цілі і відбувався у руслі налагодження економічних контактів. Відтак з'явилися нові перспективи у розвитку суспільно-культурних зв'язків народів Югославії та України. Провідні позиції у цьому процесі зайняло Українське товариство дружби і культурного зв'язку з закордоном. Проте політичний чинник, будучи каталізатором міжнародних зв'язків у перші повоєнні роки, згодом став і непереборним фактором їх згортання. Йдеться про конфлікт між Й.Сталіним та Й.Тіто у 1948 р. – з цього часу і майже на десятиліття були штучно перервані зв'язки Югославії з Україною. Поновлення цих контактів у період хрущовської відлиги відбулося в умовах ідеологічної заангажованості й контролю партійних та силових структур.

5. Співпраця Югославії з Україною у сфері культури вже з середини

50-х років ХХ ст. була максимально формалізована і часто зводилася лише до заходів, узгоджених союзними центрами. Практично на всіх зустрічах та переговорах між представниками Югославії та України порушувалися питання розвитку взаємин у галузі культури, проте конкретних угод чи домовленостей досягти було надзвичайно складно. Україна не могла вести самостійну зовнішню політику, а сфера культури перебувала під особливим наглядом, оскільки, як вважали радянські ідеологи, саме через неї реалізовувалося пропагування комуністичної доктрини. Відтак Югославія, де сфера культури та громадського життя мала більшу самостійність, проявляла інтерес до України, ініціювала підписання тих чи інших домовленостей. Урядовці та функціонери від культури з України всіяко гальмували ці ініціативи, посилаючись на незгоду Москви. Найбільшу зацікавленість у співпраці з Україною проявляла Хорватія – вже наприкінці 70-х років ХХ ст. між країнами почали укладатися плани економічного, науково-технічного і культурного співробітництва, які суттєво розширили обсяги співпраці у культурній сфері. Інші суб'єкти Югославської Федерації співпрацювали з Україною переважно у рамках, дозволених московським центром, а тому ефективність їх співпраці була не значною.

6. Важливим напрямом спілкування між Югославією та Україною стали контакти громадських інституцій. Однак і тут співпраця розгорталася в рамках, визначених керівництвом насамперед Радянського Союзу. Зв'язки здійснювали офіційні громадські організації (Югославська Ліга борців за мир, Українське товариство культурних зв'язків із закордоном та ін.), а також тимчасово сформовані (за професійною ознакою або за метою візиту) групи для закордонних поїздок. Більша активність югославської сторони пояснюється як її кращими фінансовими можливостями, так і значно більшою відкритістю, у порівнянні з Україною, югославського суспільства. Причому безвідмовною підставою приїзду громадян Югославії в Україну була т.зв. «релігійна лінія». Попри панування атеїстичної ідеології як в СРСР, так і в СФРЮ, керівництво обох держав намагалося використати авторитет духовенства на свою користь, а відтак дозволяло клірикам розвивати контакти із зарубіжжям, аби позірно засвідчити свою толерантність, віротерпимість, функціонування свободи совісті в державах.

7. Розпад СФРЮ та конфлікти, які супроводжували цей процес, а також події, які переживала Україна у 80-х роках ХХ ст., значно ускладнили процес комунікації між народами. Разом з тим, вже з другої пол. 80-х років населення обох країн, завдяки новій політиці М. Горбачова, отримало більші можливості для взаємних візитів – цим перш за все скористалися українці Югославії та їхні родичі в Україні.

8. Завдяки діяльності Українського товариства дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами та індивідуальним контактам з колегами радянської України, югославські митці мали той мінімум відносин, який не

дозволяв втратити давні зв'язки із українцями. Всупереч ідеологічним та організаційним перешкодам, Товариство підтримувало носіїв української культури в Югославії. Цьому суттєво сприяла також активна позиція представників діаспори, які охоче йшли на контакт та самі докладали чималих зусиль в реалізації культурних проектів.

9. В Югославії та Україні провідні позиції має православ'я. І хоча воно не отримало статусу державної релігії, проте було т.зв. «терпимим» віросповідним напрямом, оскільки з часу становлення комуністичних режимів ієрархія православних церков пішла на співпрацю із цими режимами, незважаючи на їх антиклерикальний характер та відверту ворожість до віруючих. Тому не дивно, що у контексті дослідження найповніше були представлені зв'язки між духовенством та прихожанами саме цієї гілки християнства. Проте й міжцерковні контакти не стали винятком у загальній тенденції югославсько-українських зв'язків – фактично тільки югослави приїжджали в Україну (делегації ієрархів, кліриків та пересічних вірян Сербської ПЦ). Окрім югославів, значний інтерес до спільних контактів мали і представники не лише ієрархії Руської ПЦ, але й політичне керівництво СРСР. Адже Російська ПЦ Закордонна зайняла ворожу позицію як до Російської/Руської ПЦ на теренах СРСР, так і до радянської влади. Сербська ПЦ постійно шукала новіші форми співпраці із іншими православними Церквами, особливо з тими, які мали подібні відцентрові проблеми. Однією із найпоширеніших таких форм стали візити югославських кліриків та паломників в Україну. Українські православні клірики, як правило, виїжджали за кордон для участі у міжнародних релігійних форумах чи урочистостях. У такий спосіб формувалися додаткові можливості для міжцерковної співпраці, які намагалися використати обидві сторони.

10. Після Другої світової війни значна частка югославсько-української співпраці припала на мистецтво. З 60-х років ХХ ст. лідерами у цьому напрямі стали югославські співаки та музиканти, які в Україні давали сотні концертів у рік. Частка югославських виконавців у порівнянні з іншими іноземними артистами була найбільшою. Проте організація виступів югославських артистів контролювалася державними органами України, а номери проходили цензуру. Візитів українських артистів до СФРЮ було у рази менше, і вони були однотипними, що й призвело до епізодичного уявлення про українську культуру в республіках Югославії, передусім як про культуру народно-хореографічної та класичної спрямованості. Недостатньо було реалізовано спільних проектів і у сфері кіномистецтва. Дещо краща картина була у налагодженні мистецьких виставок та Днів культури обох країн, проте й тут не доводиться говорити про якусь системну роботу.

11. Окремим напрямом українсько-югославської співпраці було налагодження та підтримка зв'язків між українськими та югославськими вченими та освітянами. Прагнення Радянського Союзу до статусу

наддержави спонукало владу активізувати міжнародні контакти, спрямовані на знайомство із досягненнями іноземних наукових інституцій. На підставі цього Югославія могла розраховувати лише на певний ліміт, наданий Україні для розвитку співпраці з югославськими вченими, науковими установами та освітніми закладами Югославії. Після Другої світової війни і до 90-х років минулого століття вчені СФРЮ контактували з науковцями України в різних напрямках наукової діяльності. Проте ці зв'язки не були системними і потенціал обох сторін використано лише частково. Це засвідчують поодинокі виробничі зустрічі вчених, кілька спільних науково-дослідних проектів, низький рівень інтересу гуманітаріїв обох країн до вивчення історії, літератури, мови один одного.

12. Загальний обсяг співпраці народів кардинально збагатила українська діаспора, яка кількома хвилями, починаючи ще з XVIII ст., облаштувалася на Балканах. Своєю активною громадською, релігійною та мистецькою діяльністю українці зробили значний внесок у презентацію тут національної культури. Упродовж минулого століття були цілі десятиліття, коли тільки представники діаспори могли знайти балканських слов'ян і з культурним доробком українців. Суспільно-культурне життя українців в Югославії функціонувало з усіма національними ознаками, що дозволило їм не загубитися серед інших переселенців. Духовне становлення на нових землях українські переселенці починали з облаштування церковних громад, які стали не тільки релігійними центрами, але й культурно-просвітницькими осередками.

13. Діалог, який налагодився між югославськими народами і українцями завдяки спілкуванню у сфері культури, формував позитивний імідж української діаспори в Югославії. Популяризація національної культури, громадська діяльність української діаспори мала важливі суспільно-політичні наслідки – в Югославії українців почали сприймати як окремий народ, який прагне відновити свою державність, зберегти мову, духовність. Таке розуміння так званого «українського питання» почало формуватися у середовищі югославської політичної еліти ще на початку XX ст. Історична роль українців Югославії була реалізована передусім в тому, що вони ознайомили югославські народи зі своєю культурою, організацією громадського та релігійного життя.

14. Протягом 1918-1991 рр. суспільно-культурні зв'язки Югославії й України набули нових форм і напрямків. Проте повноцінно свої можливості жоден із народів не зміг використати. Адже реалізацію потенціалу у цих зв'язках постійно контролювали політичні режими, їх ускладнювали економічні й політичні проблеми, воєнні конфлікти. Водночас суспільно-культурні зв'язки, що розвинулися між народами Югославії та України, можуть служити основою для всебічного співробітництва нових незалежних європейських держав.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Саган Г.В. Югослов'яни у ХХ столітті: громадські та культурні зв'язки з Україною / Галина Василівна Саган. – К.: Київ. ун-т ім. Б.Грінченка, 2012.– 568 с. (33 д.а.) *Рецензії:* Драч О.О. Рецензія на монографію Саган Г.В. Югослов'яни у ХХ столітті: громадські та культурні зв'язки з Україною (К.: Київ. ун-т ім. Б.Грінченка, 2012.– 568 с.) / О.О. Драч // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – К., 2015. – Вип. 92. – С. 435–436; Срібняк І.В. Рецензія на монографію Саган Г.В. Югослов'яни у ХХ столітті: громадські та культурні зв'язки з Україною (К.: Київ. ун-т ім. Б.Грінченка, 2012.– 568 с.) / Срібняк І.В. // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – Черкаси, 2014. – Вип. 322 (29). – С.145–147; Ціватий В. Досвід міжнародних контактів України у суспільно-культурній сфері. Рецензія на монографію: Саган Г.В. Югослов'яни у ХХ столітті: громадські та культурні зв'язки з Україною (К.: Київ. ун-т ім. Б.Грінченка, 2012.– 568 с.) / В'ячеслав Ціватий // Зовнішні справи. – 2015. – № 1. – С. 59–61.
2. Саган Г.В. Українська наука на міжнародній арені (наукова співпраця у міжвоєнний період) / Г.В.Саган. – К.: Міжрегіональний гуманітарний інститут Київського слав'яністичного університету, 2003. – 230 с. (15 д.а.)

Статті у фахових виданнях:

3. Саган Г.В. Закордонні вчені в Україні у 20-30 рр. ХХ століття / Г.В.Саган // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – Київ-Хмельницький, 2002.– Т. 8.– Ч. II. – С.102–114.
4. Саган Г.В. Етноконфесійні процеси в Боснії і Герцеговині: історія і сучасність / Г.В.Саган // Вісник Київського слав'яністичного університету. – К., 2003. – Вип. № 14. – С. 161–171.
5. Саган Г.В. Зародження опозиції в Югославії (50-60-ті рр. ХХ ст.) / Г.В.Саган // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наук. запис. Рівненського держ. гуманітарного ун-ту. – Рівне, 2006.– Вип. 7. – С.194–198.
6. Саган Г.В. Парадигми української присутності на турецькій землі / Г.В.Саган // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наук. зап. Рівненського держ. гуманітарного ун-ту. – Рівне, 2006.– Вип. 9.– С.10–17.
7. Саган Г.В. Відсталі регіони в Югославії: проблема розвитку (70–80-ті роки ХХ ст.) / Г.В.Саган // Історичний журнал. – К., 2007. – № 4. – С. 21–26.
8. Саган Г.В. Організація благодійної допомоги південним слов'янам в Україні (1900–1917 рр.) / Г.В.Саган // Університет. – К., 2008. – № 1. – С. 40–46.
9. Саган Г.В. Навчання югослов'ян у Київській духовній академії (1900–1918 рр.) / Г.В.Саган // Українське релігієзнавство. – К., 2008. – № 45. – С.115–127.
10. Саган Г.В. Державна політика Російської імперії щодо сербів (початок

- XX ст.) / Г.В.Саган // Університет. – К., 2008. – №2. – С. 85–90.
11. Саган Г.В. Югослов'яни у Україні на початку ХХ ст. / Г.В.Саган // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 75.– Ч.ІІ. К., 2008.– КНУ ім.Т.Г.Шевченка, Інститут міжнародних відносин. – С.156–161.
 12. Саган Г.В. Візити представників Сербської Православної Церкви в Україну у 50–80-ті роки ХХ століття / Г.В.Саган // Українське релігієзнавство. – К., 2008. – № 47. – С. 154–164.
 13. Саган Г.В. Особливості національних рухів в Югославії у 60–80 - ті рр.. ХХ ст. / Г.В.Саган // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Інститут української археографії та джерелознавства ім.М.С. Грушевського НАН України. –К., 2008. – Т. 16. – С.484–501.
 14. Саган Г.В. Державне регулювання церковної політики у соціалістичній Югославії після Другої світової війни / Г.В.Саган // Українське релігієзнавство. – К., 2009. – № 49. – С. 135–145.
 15. Саган Г.В. Діяльність Українського товариства культурних зв'язків щодо формування самоідентифікації української діаспори в Югославії / Г.В.Саган // Університет. – К., 2009. – № 1. – С. 71–77.
 16. Саган Г.В. Громадські товариства як визначальний чинник налагодження культурної співпраці України з Югославією після Другої світової війни / Г.В.Саган // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – К., 2009. – № 2.– С. 59–63.
 17. Саган Г.В. Міжнародні релігійні зустрічі як форма співпраці українських та югославських кліриків (1950–1980 роки) / Г.В.Саган // Українське релігієзнавство. – К., 2009. – № 51. – С. 178–189.
 18. Саган Г.В. Громадське життя українців Югославії під час Другої світової війни / Г.В.Саган // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – К., 2009. – № 4. – С. 30–35.
 19. Саган Г.В. Югослов'яни – студенти духовних академій Росії в Україні / Г.В.Саган // Українське релігієзнавство. – К., 2009.– № 52. – С. 126–133.
 20. Саган Г.В. Становлення дипломатичної служби УНР у Королівстві СХС / Г.В.Саган // Університет. – К., 2009. – №4. – С. 28–35.
 21. Саган Г.В. Співпраця львівського Наукового товариства імені Т.Шевченка з югослов'янськими вченими у першій половині ХХ ст. / Г.В.Саган // Університет. – К., 2010. – № 1. – С. 25–33.
 22. Саган Г.В. Десятилітній тріумф югославських артистів на українських сценах / Г.В.Саган // Університет. – К., 2010. – № 2. – С. 28–37.
 23. Саган Г.В. Ватикан та католицизм в Югославії (20–80-ті роки ХХ ст.) / Г.В.Саган // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – К., 2010. – № 3–4.– С. 12–15.
 24. Саган Г.В. Місце «української ідеї» у становленні дипломатичної служби УНР у Королівстві сербів, хорватів і словенців / Г.В.Саган // Українознавчий альманах. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2010. – Вип. 2. – С. 52–54.
 25. Саган Г.В. Громадська та культурна діяльність українців Боснії і

Герцеговини у 50–70–ті роки ХХ ст. / Г.В.Саган // Українознавчий альманах. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2011.– Вип.5.– С.244–246.

26. Саган Г.В. Українознавство як складова славістичної науки в Югославії у другій половині ХХ ст. / Г.В.Саган // Українознавчий альманах. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2012. – Вип. 8. – С. 34–37.

Статті у зарубіжних і наукометричних виданнях:

27. Саган Г.В. Роль визитов югославских православных верующих в Украину в развитии сотрудничества между УССО и СФРЮ (50–80-е гг. ХХ в.) // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. Институт Стратегических Исследований. – М., 2013. – № 11(58). – Ч. I. – С.165–169.
28. Саган Г.В. Проблемные вопросы становления культурных связей между УССР и ФНРЮ после второй мировой войны (идеологические и политические факторы) // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. Институт Стратегических Исследований. – М., 2014. – № 01(60). – Ч. I. – С.111–115.
29. Саган Г.В. Особенности развития украино-сербских связей в сфере культуры в последнее десятилетие ХХ в. // Перекрёстки. Журнал исследований восточноевропейского пограничья. Европейский гуманитарный университет. – Вильнюс, 2013. – № 3–4. – С. 246–253.
30. Саган Г.В. Роль украинских общественных организаций в восстановлении связей в сфере культуры между Украиной и Югославией (50-е – нач. 70-х годов ХХ в.) // Социосфера. Научно-методический и теоретический журнал. Научно-издательский центр «Социосфера». – Пенза, 2014. – № 1. – С. 103–106.
31. Саган Г. Відродження громадських і культурних інституцій українців у 50–70–ті роки ХХ ст. в Боснії і Герцеговині / Г.В.Саган // Україна у світовій історії. – 2014. – № 3 (52). – С. 175–183.

Статті, у яких додатково відображені матеріали дисертації:

32. Саган Г.В. Державотворчі процеси слов'янських країн у 90-ті роки ХХ ст. / Г.В.Саган // Государственная власть и политическое участие. Материалы международной научн. конференции. – Севастополь, 2003. – С.134–136.
33. Саган Г.В. Из провідного політика в опозиціонери (Югославія 50–60 ті р. ХХ ст.) / Г.В.Саган // Вісник СевНТУ. Вип. 71: Політологія: Зб. наук. пр. [Ред. кол.: Ю.А.Бабінов (відп. ред.) та ін.]: Севастоп. нац. техн. ун-т. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2006. – С. 9–16.
34. Саган Г.В. Євроінтеграційний досвід Словенії та українські реалії //

- Україна в умовах європейської інтеграції і глобалізації: проблеми державного будівництва в Україні. XIII міжнародна науково-практична конференція «Україна в євроінтеграційних процесах» 23–24 лютого 2008 р. Київський міжнародний університет. – К., 2008. – С.71–75.
35. Саган Г.В. Колоніальна політика Російської імперії на українських землях (сербські поселення XVIII ст.) / Г.В.Саган // Проблеми державного будівництва в Україні. Матеріали XIV міжнародної наук. конфер. «Україна в євроінтеграційних процесах». Київський міжнародний ун-т. 21–22 лютого 2009 р. – К., 2009. – С. 74–79.
36. Саган Г.В. Апостольська Столиця та стан католицизму в Югославії (20–80-ті роки XX ст.) / Галина Саган // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність. Серія наукових збірників. – К.: НАН України, Ін-т філософії ім. Г.Сковороди, 2009. – Вип. 3. – С. 297–305.
37. Саган Г.В. Діяльність київського славіста А.І.Степовича з налагодження наукових зв'язків з югослов'янами / Г.В.Саган // Київ у соціокультурному просторі XIX–XXI століть: національний та європейський контекст. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 13.04.2011. – К. – С. 137–141.
38. Саган Г.В. Культурні та громадські контакти України з Хорватією на зламі XX–XXI ст. як інтеграційний чинник / Г.В.Саган // Міжнародна наукова конференція. Україна між Росією та Європейським Союзом: пошук ідентичності. Київський ун-т ім.Б.Грінченка. 19.05.2011. – К., 2011. – С.92–96.
39. Саган Г.В. Участь української громадськості в благодійних акціях із підтримки південних слов'ян у роки Першої світової війни / Г.В.Саган// Перша світова війна й Україна (до 100-річчя початку Великої війни). Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. 25–26 вересня 2014 р. – Національна академія наук України. Черкаський університет імені Богдана хмельницького. – Київ–Черкаси, 2014. – С.95–98.

Анотація

Саган Г.В. Суспільно-культурні зв'язки Югославії та України (1918–1991 рр.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія.

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Інститут народознавства НАН України. – Львів, 2015.

У дисертації комплексно досліджено суспільно-культурні зв'язки Югославії з Україною у період після 1918 року і до початку 90-х років ХХ століття. Доведено об'єктивний характер формування принципово різних підходів до організації зовнішньої політики, перш за все у сфері культури, науки тощо, в УРСР та у республіках СФРЮ. Документально підтверджено, що українці Югославії своєю активною громадською, релігійною та мистецькою діяльністю зробили значний внесок у презентацію української культури серед югославських народів. Доведено, що діалог, який налагодився між українцями і югославськими народами завдяки спілкуванню в культурній сфері, формував позитивний імідж української культури як в Югославії, так і у світі загалом.

Ключові слова: Югославія, Україна, українська діаспора, співпраця у сфері культури, освіти і науки, громадські зв'язки, Сербська православна церква, славістика.

АнНотація

Саган Г.В. Общественно-культурные связи Югославии и Украины (1918– 1991 гг.) – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история.

Институт украиноведения им. И. Крипьякевича НАН Украины и Институт народоведения НАН Украины. – Львов, 2015.

В диссертации комплексно исследовано общественно-культурные связи Югославии с Украиной в период после 1918 года и до начала 90-х годов ХХ века. Доказано объективный характер формирования принципиально различных подходов к организации внешней политики, прежде всего в сфере культуры и науки в УССР и в республиках СФРЮ. Документально подтверждено, что украинцы в Югославии своей активной общественной и культурной деятельностью внесли значительный вклад в представление украинской культуры среди югославских народов. Доказано, что диалог, который развился между украинским и югославскими народами благодаря общению в культурной сфере, формировал позитивный имидж украинской культуры, как в Югославии, так и в мире в целом.

Ключевые слова: Югославия, Украина, украинская диаспора, сотрудничество в сфере культуры, образовании и науки, общественные связи, Сербская православная церковь, славистика.

SUMMARY

Sagan G.V. Socio-cultural relations of Yugoslavia and Ukraine (1918 – 1991). – Manuscript.

A dissertation for the degree of Doctor of Science in History, specialty 07.00.02 – World History. – Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. – Lviv, 2015.

Key words: Yugoslavia, Ukraine, Ukrainian Diaspora, cooperation in the field of culture, education, science, public relations, the Serbian Orthodox Church, Slavic Studies.

In this dissertation investigates the complex of socio-cultural relations between Ukraine and Yugoslavia in the period after 1918 and before the 90 years of the 20th century. Showed up the content of the diplomatic activity of staff of the UNR in the State of Slovenes, Croats and Serbs aimed at perception of Ukrainian people as a nation that wants to have an independent state.

It is proved that the main efforts of diplomats were directed at grouping of interned Ukrainian military, organization of material and moral support for them.

In the interwar period, given the geopolitical changes that took place in Yugoslavia and Ukraine, cooperation in culture from Ukraine amounted practically to the international contacts of the Shevchenko Scientific Society members in Lviv.

It is proved the objective nature of the formation fundamentally different approaches to foreign policy organization, primarily in the field of culture, science, etc., in the Ukrainian Soviet Socialist Republic and in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. The central USSR institutions totally controlled the entire foreign policy of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, especially in culture, as exactly through it they implemented basic components of communist ideology and propaganda. The Republics of Yugoslavia were much more autonomic in the issue that is why they were the initiators of new agreements for the implementation of the art or science projects. Most of these initiatives were not been supported by Moscow, and therefore have not been implemented in Ukraine.

In the religious sphere the most common form of cooperation with Ukraine were visits of Yugoslav clergymen and pilgrims.

Significant interest in cooperation on the part of the Russian Orthodox Church clergy and political leaders of the USSR with Serbian Orthodox Church are explaining by their interest in combating the activities established in the territory of Yugoslavia, the Russian Orthodox Church abroad (ROCA), which since its inception has taken an extremely hostile attitude to both the ROC (up to the declaration of anathemas) and the Soviet government as a whole.

There is no doubt that the visits Yugoslav creative teams in Ukraine were

in fact the main form of artistic contacts between countries. Their intensity was defined as economic factors (functioning of the elements of a market economy), and a censorship and ideological limitations from the side of Soviet repressive agencies.

Determined and systematized the main areas of cooperation Yugoslav and Ukrainian educators in search of new forms of training and teaching of youth. Particularly critical readiness and openness of Yugoslav teachers contributed more differentiated approach in the selection of students for teaching in higher education institution, ideological load reduction and implementation of world innovations in the educational process.

Yugoslav and Ukrainian public institutions often smoothed over the shortcomings of the relevant government agencies in establishing relations between the countries.

The Society of Friendship and Cultural Relations with Foreign Countries was the most active from the Ukraine side, but it works in a certain circle of power authorities.

Scientific communication between Yugoslav and Ukrainian scientists after World War II and before the 90-ies were not regular and the potential of both sides was used only in part.

It is noted that on joint scientific projects, were working Novi-Sadskyy and Zemunskyy scientific centers with Kiev, Kharkov and Odessa Institutes and others. Scientific collaboration has also become part of the universities cooperation in Ukraine (Kyiv, Kharkiv and Uzhgorod Universities) and Yugoslavia (Zagreb, Sarajevo, Novi-Sadskyy universities). Social and cultural relations between Ukraine and Yugoslavia after World War II were determined only by agreements reached at the state level between Socialist Federal Republic of Yugoslavia and the USSR. The development issue of cooperation in the field of culture were mandatory for all contemporary meetings and negotiations between officials of Yugoslavia and Ukraine.

Documentarily confirmed that Ukrainians of Yugoslavia with their intensive social, religious and artistic activities contributed significantly to the presentation of Ukrainian culture among Yugoslav people. Throughout the 20th century, have been the decades, when only representatives of Ukrainian diaspora could introduce Balkan Slavs of Ukrainian cultural values. The dialogue that established between the Ukrainian and Yugoslav nations due to communication in the cultural sphere, formed a positive image of Ukrainian culture in Yugoslavia and in the world in general.